

Мараєв В.Р.

Науково-дослідний центр
гуманітарних проблем Збройних Сил України

ДЕКОНСТРУКЦІЯ РОСІЙСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МІФУ ПРО ДОНБАС І КРИМ ЯК «ПОДАРОВАНІ ЗЕМЛІ» ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті на основі історичних джерел та наукової літератури проаналізовано мету й особливості створення російського історичного міфу про Донбас і Крим як землі, що були «подаровані» Україні за рішенням російського та радянського політичного керівництва. Встановлено, що автори історичного міфу вдаються до фальсифікації історичних фактів і маніпуляції історичним знанням із політичною метою – сформуванню уявлення про Україну як «штучну державу», що не має історичного підґрунтя, а також спробувати обґрунтувати «права» Російської Федерації на окупацію та анексію східних, південних областей України та Автономної Республіки Крим.

У процесі дослідження з'ясовано, що одним із перших у публічній площині цей міф озвучив письменник і публіцист Олександр Солженіцин у 1994 р. Проведено аргументовану деконструкцію російського міфу. Наголошено на тому факті, що переважна частина Донбасу була включена до складу Української Народної Республіки ще до того, як більшовицький режим почав спроби встановлення військово-політичного контролю над Україною. В подальшому політичне керівництво Радянського Союзу не ставило під сумнів приналежність основної частини Донецького кам'яновугільного району до України, однак у 1925 р. вилучило південно-східний Донбас (Таганрозьку та Шахтинську округи) зі складу Радянської України та передало їх до складу Радянської Росії, внаслідок чого вони залишилися у складі Російської Федерації після розпаду СРСР у 1991 р.

Наголошено також, що Кримська область була передана зі складу Радянської Росії до Радянської України в 1954 р. не в якості «акту дарування», а з метою прискорення повоевної відбудови економіки півострова та оптимізації управлінських процесів. Особливу увагу акцентовано на тому, що непорушність державних кордонів України підтверджується низкою міжнародних угод, зокрема Заключним актом Наради з безпеки й співробітництва у Європі 1975 р., Резолюціями Генеральної Асамблеї ООН та серією міждержавних договорів України та Російської Федерації, які були підписані протягом 1990-х – 2010-х рр. та в односторонньому порядку порушені Російською Федерацією з 2014 р.

Ключові слова: Донбас, Крим, Україна, Російська імперія, СРСР, історичний міф, Російська Федерація, Радянська Росія, Радянська Україна.

Постановка проблеми. Сучасна Російська Федерація, що з лютого 2014 року веде агресивну війну проти України, а в лютому 2022 року почала широкомасштабне вторгнення в нашу державу, регулярно вдається до використання історії в інтересах своєї пропаганди та обґрунтування власної загарбницької політики. Одне з головних місць в російській міфотворчості посідають Донбас і Крим. І на найвищому політичному рівні, і в численних публікаціях в друкованих та електронних ЗМІ поширюється відверто викривлена, спотворена інформація про історію цих регіонів із метою «довести», боцімто вони ніколи раніше не належали Україні, не були заселені етнічними українцями, а сучасна Українська держава боцімто не має на них юридичних прав. У зв'язку з цим

нагальною проблемою для українських істориків є аргументоване спростування російських історичних наративів, які безпосередньо підважують суверенітет і територіальну цілісність України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх десятиліть українська історична наука зробила значний внесок у дослідження історії Донбасу та Криму, осмислення місця цих регіонів в історії України, їхнього нерозривного зв'язку з іншими історико-культурними регіонами нашої держави. Найбільше ця тематика знайшла вияв у працях П. І. Лаврива [7], В. Сергійчука [11], В. Брехуненка [1], Д. Вортмана [2], Г. Єфіменка [6], С. Громенка [3]. Згадані дослідники проаналізували широкий спектр проблематики – від історії колонізації територій

південно-східної України до впливу російської та радянської імперської політики на розвиток українсько-кримськотатарських відносин.

Метою статті є аналіз сутності одного з основних російських історичних міфів про «незаконне» включення Донбасу та Криму до складу України та його деконструкція.

Виклад основного матеріалу. Теза про Донбас і Крим як «подаровані землі» для України є складовою частиною ширшого історичного міфу – про те, буцімто територію України сформували росіяни. Він почав активно поширюватися після розпаду СРСР у 1991 р. та є типовим прикладом «історичного ревізйонізму», з кількома конкретними завданнями. По-перше, створити уявлення про Україну як про клаптикову державу, що складається з різних, непок'єднаних один із одним регіонів, співіснування яких у межах однієї держави є протиприродним і нелогічним із точки зору історії. По-друге, продемонструвати цілковиту неповносправність України як незалежної держави, яка буцімто з'явилася в сучасному вигляді лише завдяки Росії, а тому має завжди перебувати у зоні її політичного, економічного та культурного впливу. По-третє, обґрунтувати «права» Російської Федерації на Крим і Донбас в умовах збройної агресії проти нашої держави.

Міф про Донбас і Крим як «російські подарунки» для України був відомий ще з початку 1990-х рр. Наприклад, відомий письменник-дисидент і лауреат Нобелівської премії з літератури Олександр Солженіцин 4 травня 1994 р. на шпальтах московської газети «Ізвестія» (№ 83) у статті під промовистою назвою «Вибратися з-під уламків комунізму» зробив псевдоісторичну заяву: «Придусуючи в 1919-му Україну, Ленін заради втішання її самолюбства прирізав до неї кілька російських областей, що ніколи в історії не належали Україні: південні й східні території нинішньої України. У 1954-му Хрущов, свавільним капризом сатрапа, «подарував» Україні ще й Крим».

Необхідно уточнити, що Донбас – Донецький кам'яновугільний басейн – це не лише Донецька й Луганська області України. Південь Донецької області з Маріуполем – це частина історичного Приазов'я. Північ Луганської області – частина Слобожанщини, активно заселена виходцями з Лівобережної та Правобережної України з XVII ст. Натомість Донбас – це також схід Дніпропетровської області України, а також захід Ростовської області РФ. Тобто, сучасній Україні належить не весь Донбас – частина його розташована в межах Російської Федерації.

Чи справді ці території в часи Леніна були заселені переважно росіянами, а українці становили там меншість? Помічним у цьому стане перепис населення 1926 р. Ленін на той час уже два роки як помер, але хронологічно то був найближчий до його епохи перепис, тому точніших даних знайти неможливо.

Основними адміністративними одиницями на 1926 р. були не області, а округи. Донбас в основному розташовувався в межах 3-х округ: Луганської, Сталінської та Артемівської. Співвідношення на цих територіях українців та росіян було таким.

Луганська округа: українці – 51,7%, росіяни – 42,8%.

Сталінська округа: українці – 56,5%, росіяни – 31,4%.

Артемівська округа: українці – 72,6%, росіяни – 20% [9].

Отже, Донбас у 1920-ті рр. – регіон, де українці становили абсолютну більшість населення. Можливо, підставою стверджувати про належність Донбасу росіянам є те, що він адміністративно належав до складу Росії, і більшовики передали його до складу України? Проте й цього не було: після початку революції та краху багатонаціональної Російської імперії окремі нації творили нові держави з новими кордонами, що їх визначали за справедливим критерієм – національним складом населення.

20 листопада 1917 року Українська Центральна Рада своїм III Універсалом проголосила Українську Народну Республіку. Територія УНР – це 9 губерній колишньої Російської імперії, де більшість населення становили саме українці. Серед цих 9-ти губерній була й Катеринославська, до якої належала більша частина Донбасу [8]. Отже, Ленін навіть теоретично нічого не міг «подарувати» чи «передати», оскільки більшовицька Україна була проголошена пізніше за Українську Народну Республіку (а саме, 25 грудня 1917 р.). На той момент Донбас уже було заявлено у складі УНР.

Однак проголошення більшовиками своєї влади в Україні 25 грудня 1917 р. було чисто декларативним кроком. Цю владу їм ще належало завоювати, тому проголошення супроводжувалося вторгненням більшовицьких військ із Росії. Після кількох років війни й кількох спроб вони здобули військову перемогу над Українською Народною Республікою (хоча урядові структури УНР продовжували діяти в еміграції до 1992 р.).

Виходячи з російського історичного міфу, епізод із «даруванням» Донбасу від Росії до України

міг би мати місце в 1920-х рр., після встановлення більшовицького режиму на переважній частині території України. Однак насправді більшовики заявили Донбас частиною своєї, більшовицької України вже від самого початку – від 25 грудня 1917 р. Тому Донбас після революції адміністративно не належав Росії ніколи, за винятком хіба що його найсхіднішої частини або дуже короткого періоду, коли весь Донбас контролювали російські білогвардійці (у 1919 р.).

«Аргументом» на користь російського міфу могла би стати Донецько-Криворізька Радянська Республіка, яка формально контролювали території Донецького кам'яновугільного та Криворізького залізорудного басейнів. Однак її проголосили ще пізніше, ніж більшовицьку Україну (в середині лютого 1918 р.), всього через місяць – повернули до складу більшовицької України, а через два місяці вона припинила існування, оскільки ці території були зайняті німецькими, австро-угорськими військами та Армією УНР [5].

Необхідно також додати, що більшовики навіть відокремили частину Донбасу на користь Росії. 16 жовтня 1925 р. від України було відділено східний Донбас і Таганрозьку округу. Причому, якщо на сході Донбасу й тоді, і зараз чисельно переважали росіяни, то в Таганрозькій окрузі за переписом 1926 р. українці становили 71,7%, росіяни – лише 22% [6]. Але внаслідок дій більшовицької влади ці землі донині офіційно перебувають у складі Російської Федерації.

Крим, на відміну від Донбасу, дійсно перебував у складі Радянської Росії до 1954 р. За всіма переписами населення, почавши з кінця XIX ст., росіян тут було більше, ніж українців. Відповідно, принаймні Крим можна було би вважати російським подарунком для України. Проте й це міф.

Передусім, Хрущов не дарував Крим: в Указі Президії Верховної Ради СРСР про передання Кримської області зі складу Радянської Росії до складу Радянської України немає підпису Хрущова. Натомість, є підписи голови Президії Верховної Ради Климента Ворошилова (до речі, уродженця Донбасу) та секретаря Президії Миколи Пегова [12].

Чому ж саме Хрущову приписують дарування Криму Україні? Це наслідок спрощеного й схематичного сприйняття історії. На думку таких міфотворців, після смерті Сталіна Радянським Союзом керував Хрущов, отже він і ухвалював таке рішення. Проте одразу після смерті Сталіна (як свого часу й після смерті Леніна) був період так званого «колегіального керівництва» і боротьби за

владу. Хрущов як лідер СРСР однозначно утвердився тільки з 1955 р. А в 1954 р. більший вплив, ніж Хрущов, мав голова уряду Георгій Маленков, і проєкт Указу Президії Верховної Ради було затверджено на засіданні Президії ЦК КПРС саме під головуванням Маленкова [10].

За офіційною версією, Крим було передано насамперед із економічних міркувань: «Враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські та культурні зв'язки» півострова з Україною. Немає жодної згадки про «подарунок», а надто з нагоди 300-річчя Переяславської ради (яке широко відзначали в СРСР 1954 р. із пропагандистською метою). Причому, оголосивши саме ці причини передання Криму, самі ж радянські керівники визнали, що з Росією Крим має значно менше економічної, територіальної та культурної близькості, ніж з Україною.

Крим передавали для того, щоби відродити його українськими руками. За роки Другої світової війни населення півострова скоротилося втричі (з 1 млн 200 тисяч до 400 тисяч мешканців). Було зруйновано Севастополь і Керч, 127 сіл, сотні підприємств, десятки тисяч споруд. Сталінський тоталітарний режим здійснив примусове виселення кримців, німців, болгар, греків, вірмен із Криму. Тому в повоєнні роки головним стало питання відбудови та заселення півострова переселенцями. І якщо промисловість до середини 1950-х рр. у цілому відбудували й вона досягла довоєнного рівня, то сільське господарство перебувало в глибокому занепаді. Керівництво СРСР розраховувало на те, що руками досвідчених і працьовитих українських селян, українських переселенців економіку Криму вдасться повноцінно відродити. Переселенські потоки з континентальної України були в основному спрямовані на Крим, план переселення до Казахстану (на «освоєння цілинних земель») зменшили. Цей розрахунок радянської влади виявився правильним: у 1963 р. перший секретар Кримського промислового обкому КПУ Микола Суркін у бадьорій радянській стилістиці звітував: «Випуск валової продукції промисловості області збільшився за десять років у 3,4 рази. Капітальні вкладення у народне господарство за цей час зросли майже в три рази і склали понад 1,5 мільярда карбованців. До ладу діючих увійшло 76 крупних промислових об'єктів» [11, с. 187].

Зрештою, Крим не був «подарунком» тому, що завдяки йому радянське керівництво прагнуло ще більше змішати різні нації та якомога тісніше прив'язати Україну до Росії. До складу

Україні було передано область, де на той момент росіяни чисельно переважали українців утрічі. Розрахунок полягав у тому, що українські переселенці в Криму будуть швидко зросійшуватися. Крім того, Крим – це головна база загальносоюзного Чорноморського флоту, і вже навіть з цієї причини він не міг стати цілком підконтрольним керівництву УРСР.

Події, що сталися вже після розпаду СРСР, продемонстрували, що російський Чорноморський флот може бути не лише дієвим інструментом тиску на Україну, а й учасником збройної агресії та анексії півострова.

Передача Криму до складу України в 1954 р. було не актом «дарування», а далекосяжним прагматичним кроком Кремля, що діяв винятково в інтересах Радянського Союзу, а не українського народу. Та попри це, сучасна Російська Федерація не має жодних законних підстав переглядати це рішення та здійснювати анексію півострова. Адже принцип непорушності кордонів і територіальної цілісності держав був затверджений ще Заключним актом Ради з безпеки й співробітництва у Європі 1975 р. Непорушність українсько-російського державного кордону підтверджена цілою низкою договорів між Україною та Російською Федерацією. Зокрема – договором від 28 січня 2003 р., який досі (станом на кінець 2023 р.) зберігає свою чинність [4]. А 27 березня 2014 р. 100 держав-членів ООН офіційно підтримали територіальну цілісність України (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 68/262). Вимога повного виведення російських військ із території України міститься також у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 від 2 березня 2022 р. (141 голос «за»).

Висновки. Таким чином, російський міф про Донбас і Крим як «подаровані землі» для України виявився складовою частиною ширшого міфу про штучне формування території України російською та радянською владою в період Московського царства, Російської імперії та СРСР (XVII–XX ст.).

Він почав активно поширюватися в інформаційному просторі з 1990-х рр. із метою сформувати уявлення про Україну як «штучну державу», поява якої на політичній мапі світу сталася завдяки заходам російського та радянського політичного керівництва, а також обґрунтувати «права» Російської Федерації на загарбання суверенних територій України з цілковитим порушенням норм міжнародного права, проте спираючись на аргумент «історичної справедливості». У процесі дослідження цей міф було деконструйовано. З'ясовано, що переважна частина Донбасу була включена до складу Української Народної Республіки в 1917 р. до того, як більшовицький режим почав спроби встановлення свого військово-політичного контролю над Україною. Проте навіть після створення більшовицької квазідержавності у формі Української Соціалістичної Радянської Республіки ані політичне керівництво Радянської Росії, ані згодом – Радянського Союзу не ставило під сумнів приналежність основної частини Донецького кам'яновугільного басейну до України. Одним із основних аргументів на користь безумовної приналежності цих територій Україні було те, що етнічні українці становили абсолютну більшість населення Луганської, Сталінської та Артемівської округ. Кримська область була передана зі складу Радянської Росії до Радянської України в 1954 р. не в якості «акту дарування», а з метою прискорення повоєнної відбудови економіки півострова та оптимізації управлінських процесів, причому ініціатором такого кроку був не особисто Микита Хрущов, а «колегіальне керівництво» Радянського Союзу на чолі з тодішнім фактичним лідером Георгієм Маленковим. Непорушність державних кордонів України визначена Заключним актом Ради з безпеки й співробітництва у Європі 1975 р., Резолюціями Генеральної Асамблеї ООН та низкою міждержавних договорів України та Російської Федерації, які були підписані протягом 1990-х – 2010-х рр. та в односторонньому порядку порушені Російською Федерацією з 2014 р.

Список літератури:

1. Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. К., 2017. 280 с.
2. Вортман Д., Галушка А., Гордієнко Я., Майоров М., Синиця Є. TERRA UCRAINICA. Історичний атлас України і сусідніх земель. Від кіммерійців до сьогодні. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 224 с.
3. Громенко С. 250 років фальші: російські міфи історії Криму. Харків: «Фоліо», 2019. 254 с.
4. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_157#Text
5. Донецько-Криворізька республіка проіснувала лише два місяці, – історик Єфіменко. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/intervyu/donecko-kryvorizka-respublika-proisnuvala-lyshe-dva-misyaci-istoryk-yefimenko>

6. Єфіменко Г. Формування кордону між УСРР та РСФРР в 1917–1928 рр. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1342-hennadii-yefimenko-formuvannia-kordonu-mizh-usrr-ta-rsfr-r-1917-1928-rr>
7. Лаврів П. І. Історія Південно-Східної України. К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 1996. 192 с.
8. Літопис українського Донбасу. Донбас в часи Визвольних Змагань 1917–1921 років. Ічня: ПП «Формат», 2018. 308 с.
9. Майоров М. Національний склад УСРР та Криму (за даними перепису населення СРСР 1926 року). URL: <https://likbez.org.ua/ua/census-data-for-the-ussr-in-1926.html>
10. Протокол № 49 засідання Президії Центрального Комітету КППС від 25 січня 1954 року.
11. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. К.: Українська видавнича спілка, 2000. 432 с.
12. Указ Президії Верховної Ради СРСР 64. Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР. *Відомості Верховної Ради СРСР (українське видання)*. 1954. № 4. С. 147.

Maraiev V.R. DECONSTRUCTING OF THE RUSSIAN HISTORICAL MYTH ABOUT DONBAS AND CRIMEA AS «GIFTED LANDS» FOR UKRAINE

Based on historical sources and scientific literature, the article analyzes the purpose and peculiarities of creating the Russian historical myth of Donbas and Crimea as lands that were «donated» to Ukraine by the decision of the Russian and Soviet political leadership. It is established that the authors of the historical myth resort to falsification of historical facts and manipulation of historical knowledge for political purposes – to form an idea of Ukraine as an «artificial state» that has no historical basis, as well as to try to justify the «rights» of the Russian Federation to occupy and annex the eastern and southern regions of Ukraine and the Autonomous Republic of Crimea.

The study reveals that the writer and publicist Aleksandr Solzhenitsyn was one of the first to voice this myth in the public sphere in 1994. The author provides a reasoned deconstruction of the Russian myth. The author emphasizes the fact that most of Donbas was incorporated into the Ukrainian People's Republic even before the Bolshevik regime began its attempts to establish military and political control over Ukraine. Subsequently, the political leadership of the Soviet Union did not question the affiliation of the main part of the Donetsk coal mining basin to Ukraine, but in 1925, it withdrew the southeastern Donbas (Taganrog and Shakhtyn districts) from Soviet Ukraine and transferred them to Soviet Russia, which resulted in their remaining part of the Russian Federation after the collapse of the USSR in 1991.

It is also emphasized that the Crimean region was transferred from Soviet Russia to Soviet Ukraine in 1954 not as an «act of donation» but to accelerate the post-war economic reconstruction of the peninsula and optimize management processes. Particular attention is paid to the fact that the inviolability of Ukraine's state borders is confirmed by a number of international agreements, in particular the Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe of 1975, UN General Assembly Resolutions and a series of interstate agreements between Ukraine and the Russian Federation signed during the 1990s – 2010s and unilaterally violated by the Russian Federation since 2014.

Key words: Donbas, Crimea, Ukraine, Russian Empire, USSR, historical myth, Russian Federation, Soviet Russia, Soviet Ukraine.